

TÜRK BÜYÜKLERİ

ALİ ŞİR NEVAİ

Sevgili Dinleyiciler, program dizimizin bu haftaki bölümünde Ali Şir Nevai'den söz edeceğiz.

Ali Şir Nevai, 1441 yılında Türkistan'da bir şehir olan Herat'ta doğdu. Uygur Türklerinden olan Nevai'nin babası Babür Şah'ın yakın adamlarındandı. Nevai'nin ataları da daha önce Timur ve oğullarına hizmet etmişti. Nevai, daha sonra sultan olacak olan Hüseyin Baykara'yla birlikte büyüdü. Nevai ve Baykara'nın bu sırada doğan dostlukları bütün ömürleri boyunca sürecektir. 1447 yılında Timur'un oğlu, Şahruh'un ölümü üzerine Nevai'nin babası oğlunu alarak Herat'tan ayrıldı. Babür Şah'ın Horosan'a şah olması üzerine yeniden Herat'a döndüler. Nevai arkadaşı Baykara'yla iyi bir öğrenim gördü. Babür onların eğitimiyle özellikle meşgul oluyordu. Nevai'nin daha sonra Türkçecilik akımına bağlanmasında Babür'ün rolü büyüktür. Herat o dönemde çok önemli bir kültür merkeziydi. Bu sırada Hüseyin Baykara, Emir Seyit Mirza'ya isyan etti. Baykara'nın dostu olan Nevai de bu olay üzerine Herat'ta kalamayarak Semerkant'a gitti. Semerkant'ta bir süre kalan Nevai, Sultan Baykara tarafından mühürdar tayin edildi. Nevai devlet adamlarından çok sanatla uğraşıyordu. 1476 yılından sonra edebiyata daha çok vakit ayırdı. Üç yıl sonra meşhur eseri "Hamse"yi tamamladı. 1490 yılında artık iyice devlet işlerinden ayrılarak kendini edebiyata verdi. Siyasetten ayrılmasına rağmen birçok anlaşmazlıklarda aracı rolü oynamaya devam ediyordu. 1491

Yılından sonra Nevai'nin eserleri bir birlerini izledi. 1501 yılında dostu Hüseyin Baykara'nın Esterabat seferinden döndüğü sırada öldü.

Nevai'nin elimizde 29 eseri vardır. Nevai on dört yaşındayken ilk şiirini Farsça yazdı, daha sonra şiirlerinde Türkçeyi kullandı. Bütün şiirlerini dört div anda topladı. Onun asıl şöhretini "Hamse" adını verdiği 46000 beyit tutan mesnevisi sağladı. Toplum yaşayışı, aksaklıkları ve günün olaylarını anlatan "Hamse" nizamının mahzeni esrarına karşılık olarak yazılmıştır. "Leyla ve Mecnun" nizamiye ve emir hizmetkarlarına bir cevap amacını güder. "Seddi İskenderi" doğu mitolojisini işleyen bir siyasetnamedir. "Muhakemetül Lugateyn" Türkçeyle Farsçayı karşılaştıran bir kitaptır. Bu karşılaştırmada Nevai, Türkçe'nin Farsça'ya üstünlüğünü ispat eder. Türkçede ilk şairler tezkeresini yazan da yine Nevaidir. "Mecalesül Nefaiz" adındaki eser aynı zamanda bir edebiyat tarihidir. Nevai sarayını bir akademi haline getirerek Herat'ın kültür merkezi olarak devamını sağlamıştır. Çağında Nevai dili denen bir ekol yaratan Nevai'nin Batı Türkçesini, yani Anadolu Türkçesini de etkilediği söylenir. Nevai'nin yolunu Fuzuli, Şeyh Galip ve Nedim takip etmiştir.

Sevgili dinleyiciler, Ali Şir Nevai ve çağı konusunda çalışmalarıyla tanılan bir uzmanımızı stüdyomuzda davet ettik. Konuğumuz Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi Orta Çağ Tarihi Öğretim Üyesi Doç. Dr. Sayın İsmail Aka. Sayın Aka, Ali Şir Nevai devrinde bir kültür merkezi olan Herat'ın durumu nasıldı?

Nevai'nin yaşadığı yıllarda Timurlu Devleti siyasi bakımdan pek iyi bir durumda olmamakla birlikte baş şehir Herat özellikle ticari merkez olarak hâlâ büyük bir rol oynuyordu. Hüseyin Baykara'nın uzun saltanatı sırasında Herat'ın oldukça genişleyip yeni binalar ile süslendiğini ve sulama kanalları sayesinde tarımın büyük bir gelişme gösterdiğini biliyoruz. Hükümdar ve ileri gelen kimselerce yapılan pek çok konak, şiir, musiki, resim ve hat sanatlarının gelişme merkeziydi. Hükümdar başta olmak üzere bütün devlet adamları ve zenginlerin okul, kütüphane, köprü ve kervansaraydan başka hastahane, aş evleri, hamam ve eczahane gibi sosyal yardım kurumlarının yapımına katıldıkları da unutulmamalıdır. Nevai büyük serveti, siyasi gücü ve yüksek kültürüyle Herat toplumunun ve sanat âleminin kutbu idi. Fikir ve sanata karşı çok yakın bir ilgi gösteren o devrin Herat ileri gelenleri edebiyat ve sanat hareketlerini madden ve manen koruyup destekliyorlardı. O devrin Herat'ı sadece Horasan ve Türkistan'ın öteki medeni merkezleriyle değil, Şiraz, Bağdat, Tebriz, Kahire ve İstanbul gibi büyük şehirlerin edebi muhitleri ile de tem

a

s halindeydi ve o haliyle ancak günümüzün büyük kültür ve sanat merkezleri sayılan şehirlerin oynadığı rolü oynuyordu.

Şimdi de Ali Şir Nevai'nin başlıca eserleri konusunda bilgi verir misiniz, dinleyicilere?

Nevai Türk edebiyatına otuzdan fazla eser kazandırmıştır. Bunlar arasında 55000 mısra tutan dört Türkçe divan ve 64000 mısra tutan “Hamse”si ile “Muhakemetül Lugateyn”, “Mecalesül Nefaz” ve “Mahbubul Kulüp” gibi nesirle yazılmış eserleri özellikle önemlidir. Şair ve edip olarak Nevai o zamanki aydınların hayran oldukları İran edebiyatını benimsemiş, ancak konuları Türk ruhuna uygun bir şekle sokarak bu dilde yüksek sanat eserleri yaratmaya çalışmıştır. Hayatının sonlarına doğru yazdığı “Muhakemetül Lugateyn”inde kelime zenginliği ve kavram inceliklerini ifade bakımından Türkçenin Farsça’dan çok zengin olduğunu ilk defa söylemek cesaretini gösteren ve Türk şairlerini Türkçe yazmaya teşvik eden odur. Bu eserinde o, yüz kadar Türkçe fiil sayarak bu yüz kelimenin hiç biri için Farsça’da karşılık bulunmadığını söyler ve Farsça’da ördeğe sadece

murgap

denildiğini, halbuki Türkçede ördeğin dişi ve erkeğinin ayrı adı olup, daha başka adlarını da sayar. Arapça ve Türkçede bulunup Farsça’da bulunmayan bazı dilbilgisi inceliklerine de dikkati çeken Nevai, Türkçe’de daha böyle nice zenginlikler ve inceliklerin olduğunu söyleyerek kendisine gelinceye dek kimsenin bunları incelemmediğini de belirtmeye gerek görüp şöyle der:

“Türkçe’de böyle incelikler çoktur, bugüne dek kimse bunları inceleyerek meydana çıkarmadığı için gizli kalmıştır. Türkün bilgisiz gençleri güzel sanarak Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. İnsan derin düşünse Türkçede bunca zenginlikler durur

K

en bu dilde şiir söylemenin, hüner göstermenin daha yerinde olacağını anlar. Sanat adamları öz dilleri dururken özge dillerde şiir söylememelidir ve eğer her iki dilde de söyleyip yazma kabiliyetleri varsa, öz dilleriyle özge dilde söylediklerinden daha çok söyleyip yazmalıdırlar.”

Bir de Nevai'nin diğer güzel sanatları konusunda bilgi verir misiniz efendim?

Devlet adamı şair olan Nevai, aynı zamanda musiki, resim, hat ve mimari ile de yakından ilgilenmiştir. Zamanında büyük hattatlarca yazılıp seçkin nakkaş ve ressamlar tarafından söylenen eserlerin yanında bazı gazelleri musikişinaslarca bestelenmiş eğlence meclislerinde okunmuşlardır. Güzel besteleri olduğundan kaynaklarda söz edilir. Hafiz Post’un mecmuasından anlaşılacağı üzere Nevai'nin besteleri 18. yüzyıla dek İstanbul’da okunuyordu. Onun birçok eserleri, özellikle “Mizanül Evzan”ı musiki tarihimiz bakımından da değerli bilgilerle doludur. Ali Şir’in kütüphanesinde pek çok hattat, nakkaş ve ressam da bulunuyordu. Bunlardan Mahmud ile Yusuf Herat’taki minyatürcülüğü daha sonra Türkistan’da, Besat ise Tebriz’de

Safavi Sarayında devam ettirmişlerdir. Timur'un torunu Baysungur'un Herat'taki konağı nasıl Baysungur Akademisi olarak adlandırılmış ise, bu devirde Ali Şir'in konağı da aynı rolü oynamıştır. Ali Şir devrindeki Herat minyatürcülüğünde o zamanın İtalyan sanatındaki erken ronesans geleneğinin etkisini görenler vardır. Bizzat Nevai de kendi zamanındaki süslemecilerin Çin ve Frenk örneklerinden yararlandığını söyler. Kaynaklarda Herat ve Semerkant'ta yaşayan Rumi lakaplı pek çok kimseden de söz eder. Belki Fatih zamanında İstanbul'a gelen İtalyan sanatkarlar dolaylı olarak Herat'a da tesir etmiş olabilirler. Zira 1494 yılında Herat'a bazı Frenklerin gelmiş olduğu kaynaklarda da belirtilmektedir.

Sayın Aka, Ali Şir Nevai'nin etkileri konusunda bilgi verebilir misiniz dinleyicilerimize?

Nevai çok sayıda ve yüksek sanat ürünü eserleriyle yalnız Çağatay şiirini en yüksek derecesine çıkarmakla kalmamış ve Türkçenin yüksek bir kültür dili olabileceğini mükemmel örnekleriyle ispat etmiştir. Esasen Nevai'nin başardığı en büyük iş geniş ve sarsılmaz şöhreti sayesinde Çağatay Türkçesine yalnız Timurlular ülkesinde değil, Kaşgar'dan Kazan'a, Tebriz ve İstanbul'a dek bütün Türk edebi çevrelerinde bir itibar kazandırmış olmasıdır. Nevai eserlerinin Horasan'ı aşarak başka ülkelere yayıldığını zevkle okunduğunu daha sağlığında görme mutluluğuna ermiştir. Ferhat ve şiirinde hiç bir ordusu olmadığı halde her tarafa yalnız divanının nüshalarını göndererek Çin hududundan Tebriz'e dek bütün Türk illerini fethedebildiğini övünerek ve haklı olarak kaydeder. 16. yüzyıldan başlayarak Türkistan ve Horasan'da Hindistan'daki Türk saraylarında Harezmi, Kazan, Kırım ve Azerbaycan'da Nevai dili, yani Çağatay Türkçesi yüksek bir kültür dili olarak kabul edilmiştir. Erişilmesi imkansız ideal bir örnek kabul edilen Nevai'nin eserlerini tanımak, edebi kültürün tamamlanması için gerekli sayılmış ve bu maksatla bir takım sözlükler, dilbilgisi kitapları ve ontolojiler düzenlenmiştir. Bunun sonucu olarak Nevai'ye Çağatayca nazireler yazma modasının Osmanlı ve Azeri şairlere arasında 19.yüzyıla dek sürdüğünü görüyoruz. Osmanlı edebi çevrelerinde elden ele dolaşan Nevai'nin eserleri çok erkenden Bursalı Ahmet Paşa gibi nazireciler bulmuş ve 16.yüzyıldan başlayarak Tanzimat'a dek pek çok Nevai hayranı ve nazirecisi yetişmiştir. Nedim ve Şeyh Galip gibi ünlü şairler de dahil olmak üzere birçok Osmanlı şairi tarafından Nevai'ye Çağatayca nazireler yazılmış, hatta bazı eserleri Osmanlı Türkçesine çevrilmiştir. Kırım hanlarından olan Gazi Giray'ın da Nevai hayranlarından olup ona Çağatayca nazireler yazması, Yavuz Sultan Selim ve Seydi Ali Reis'in Çağatayca şiirler söylemesi Çağatay dil ve edebiyatının bütün Türk dillerinde ne ölçüde önem kazandığını gösterir ki, bunun şerefi doğrudan doğruya Nevai'nin güçlü kişiliğine aittir. Eserlerinin doğu ve batı kütüphanelerinde çok sayıda yazmalarının bulunması da onun ne kadar çok okunduğunu gösterir. O ayrıca eski, yeni, doğulu, batılı bilim ve edebiyat adamları tarafından hakkında çok sayıda araştırma yapıp, yazı yazılan en ünlü Türk şairidir.

Verdiği bilgiler için Ankara Üniversitesi Tarih, Dil ve Coğrafya Fakültesi Orta çağ Tarihi Öğretim

Üyesi Doç. Dr. sayın İsmail Aka'ya teşekkür ediyoruz. Sevgili dinleyiciler, Türk Büyükləri adındaki program dizimizde Ali Şir Nevai'den söz ettiğimiz programın sonuna geldik. Gelecek hafta bir başka Türk büyüğüyle birlikte olmak dileğiyle hoşça kalın.

Hazırlayan: Seyfettin Sağlam.

ТҮРК УЛУКТАРЫ

АЛИШЕР НАВОИ

Урматтуу радио угармандарыбыз, « Түрк улуктары» сериясынын бул болумундо соз Ал ишер
Навои
ж
о
н
v
нд
о
болмокчу
.

Алишер Навои 1441- жылы Түркстандагы Херат деген шаарда торолгон. Навоинин ата
сы
уйгур
эле
.
Ал

Бабур
шахтын
жакын
адамдарынын
бири
болгон

.

Ал
эми
чон
аталары
болсо
мурун
Эмир
Темирге
жана
анын
уулдарына
кызмат
кылышкан

.

Навои
болочок
султан
Хусейн
Байкара
менен
бирге

о
ск
о
н

.

Ал
эк
оо
н
v
н
ошол
убакта
жаралган
достугу

о
м
v

р
бою
сакталып
калат
. 1447-
жылы
Эмир
Темирдин
уулу
Шахруктун

о
л
v
м
v
н
о
н
улам
Алишердин
атасы
уулун
алып
Хераттан
кетет

.
Бабур
Хорасанга шах болгондон кийин кайра Хератка кайтат.

Навои жана досу Байкара мыкты билим алышкан. Бабур алардын билим алышына озгочо конул бурган. Акындын кийин түркчочулук агымына берилип кетишинде да Бабурдун ролу чон.

Херат ошол мезгилдерде абдан маанилуу маданий борбор эле. Ангыча Хусейн Байкара Эмир Саит Мирзага каршы которулуп чыгат. Ушундан улам Байкаранын жакын досу болгон Навои Хератта кала албай, Самарканга кетет. Ал жакта бир аз гана болуп, Хератта калган Байкара, Хератты басып алгандан кийин кайра келет. Султан Байкара Навоини кылып дайындайт. Алишер Навои мамлекеттик ишмерлерге караганда искусство менен кобуруок алек болор эле. 1476-жылдан кийин адабиятка кобуруок убакыт боло баштайт. Үч жылдан кийин белгилүү чыгармасы «Хамсени» аягына

чыгарат. 1490-жылы мамлекеттик иштерден таптакыр айрылып, толугу менен адабиятка берилет.

Саясаттан айрылганына карабастан бир топ талаш-тартыштарда арачылык кыла берет. 1491-жылдан баштап акындын чыгармалары удаа-удаа жарык коро баштайт. Алишер Навои 1501-жылы досу Хусейн Байкара Эстерабат жортуулунан кайтканда дүйнодон кайтат.

Азыр бизде Навоинин 29 чыгармасы бар. Навои алгачкы ырын он торт жашында фарси тилинде жазат. Кийинки ырларын түркчө жазат. Навои бардык ырларын торт диван

[1]

кылып топтогон. Анын чыныгы атагын «Хамсе» деп аталган 46000 бейттен (поэз.

эки саптык) турган месневиси

[2]

чыгарган. «Хамседе» коомдун жашоо-турмушу, кемчиликтери жана ошол доордогу окуялар

баяндалат.

Акын бул чыгармасында

заманындагы

режимдин

талаптарына карата болгон мамилесин корсотот. «Лейла

жана Мажнундун» максаты-режимге жана - жооп. «Седди Искендер» чыгыш

мифологиясын чагылдырган

саясатнаме. «Мухакеметүл лугатейн» китебинде

түркчө менен фарсча

салыштырылат.

Навои салыштыруу менен

түркчөнүн фарсчадан артыкчылыгын

далилдейт. Навоинин «Межалесүл нефаиз» деп аталган чыгармасы түркчө жазылган

биринчи тескере

(белгилуу акындардын өмүр баяны).

Бул китеп ошол эле учурда адабият тарыхы болуп эсептелет. Навои сарайын академияга

айландыруу менен Хераттын ары да маданият борбору боюнча кала беришине комок

корсоткон.

Ошол заманда Навои тили деп аталган агым

Навоинин жолун Физули,

Шейх

калип жана Недим жолдошкон.

Сүйүктүү угармандарыбыз студиябызга Алишер Навои жана анын заманын изилдоо

эмгектери менен белгилүү болгон адисти чакырдык. Мейманыбыз Анкара

университетинин тил,

тарых жана

география

ф

акультетинин орто кылым тарыхы

болумунун окутуучусу доцент доктор Исмаил Ака. Урматтуу Ака, Алишер Навоинин доорунда маданият борбору болгон Херат кандай абалда эле?

Ошол жылдары Эмир Темир курган маалекеттин абалы саясий жактан ото эеле жакшы болбогону менен борбор шаар Херат соода-сатык борбору катары дагы эле чон роль ойноп турган. Султан Хусейн Байкара окум сүрүп турган мезгилде Херат аябай эле кенейип, жаны имараттар менен корктонгон жана суугат каналдары казылып дыйканчылык да абдан онуккон маалым. Окумдар жана алдынкы адамдар тарабынан салынган бир топ чарбак ыр, музыка, сүрот жана каллиграфия корком онорлорунун онгун борбору болгон. Окумдар баш болуп бардык мамалекттик ишмерлер жана байлар мектеп, китепкана, копуру, кербен-сарайдан тышкары оорукана, мончо жана дарыкана сыяктуу социалдык жардам мекемелерин курууга катышканын да эстен чыгарбоо керек. Навои зор байлыгы, саясий күчү жана жогорку маданияттуулугу менен Херат коомунун жана корком онор дүйносунун аброю болчу. Ошол заманда Хераттын алдынкы адамдары идея жана жана искусствого абдан кызыгышып, адабият жана искусстводогу онгун озгорчулорду материалдык жана руханий жактардан колдоп калкалап турушкан. Херат Хорасан жана Туркистандын башка маданий борборлору гана эмес, Шираз, Багдад, Тебриз, Каир жана Стамбул сыяктуу чон шаарлардын маданий баалуулуктары менен да карым-катнашта болгон. Бул абалынан пайдаланып, азыркы олуттуу маданият жана искусство борборлору ойногон ролду ойногон.

Эми Алишер Навоинин жаш кезинде жазган чыгармалары тууралуу айтып берсениз угармандарыбызга.

Навои отуздан ашык чыгарма жазган. Мунун ичинен 55000 саптан турган торт түркчө жазылган диван, 64000 сапты түзгөн «Хамсе», ошондой эле кара соз менен берилген «Мухакеметүл лугатейн», «Межалесүл нефаиз», «Махкубул күлүп» сыяктуу чыгармалары озгочо мааниге ээ.

Акын жана жазуучу болгондуктан Навои

ошол убактын интеллигенциясы суктанган Иран адабиятын оздоштургон, бирок сюжеттерди

түрк руханиятына ылайыкташтырып, түрк тилинде бийик искусство чыгармаларын

жаратууга аракеттенген. Омүрүнүн аягына аз калганда жазган «Мухакеметүл

лугатейннинде» биринчи болуп түрк тили соз байлыгы жана түшүнүктөрдөгү нюанстарды корсотобилүү жагынан фарсчадан бир кыйла эле бай

экенин

айтууга кайраты жеткен, түрк акындарын түркчө жазууга шыктандырган. Бул чыгармасында акын жвзго жакын түркчө этиш санап берип бул жвз создун бироонун да фарсчада эквиваленти жок экендигин белгилейт. Фарсчада ордоктв «

мургал»

эле дешсе, түркчодо ордоктун эркеги болок, ургаачысы болок аталарын, алардын дагы башкача аталыштарын айтып кетет. Алишер Навои араб жана түрк тилдеринде бар болуп, фарси тилинде жок болгон кээ бир грамматикалык кубулуштарга конулбүздү буруп, түркчодо нечен нечен мындай кубулуш бар экенин айтат. Адабиятчы озно чейин буларды эч ким изилдебегенин белгилоонү туура коруп, мындай дейт:

Түркчодо мындай кубулуш коп, бугунку кунго чейин аларды эч ким изилдеп ачып корсотпогон учун комвскодо калган. Эси жок түрк жаштары жакшы деп фарсча ыр жазууга аракеттенип жүрүшот. Адам жакшылап ойлонуп корсү, түркчодү мынча байлык турганда башка тилде ыр жазуу, онорун корсотүү, орунсуз болорун түшүнөт. Акын –жазуучулар оз тили турганда жат тилде жазбашы керек. Эгер эки тилде тен сүйлөп жазуу шыгы бар болсо, оз тилинде жат тилге караганда кобуроок сүйлөп жазышы керек.

Навоинин башка онорлорү жонундо маалымат берип кетсениз, агай?

Мамлекеттик ишмер да, адабиятчы да болгон Алишер Навои бир эле учурда музыка, сүрот, каллиграфия жана архитектурага кызыккан. Чыгармалары ошол замандын эн мыкты каллиграфтары тарабынан жазылып, тандалган гравер жана сүротчулор тарабынан тартылса, газелдери музыканттар тарабынан обонго салынып, конул ачуу отуруштарында окулуп турган. Дулактарда акындын жакшы обондору тууралуу да кеп кылынат. Хафыз Пост (Hafiz Post) журналынан белгилүү болгондой Навоинин обондору 18 -кылымга чейин Стамбулда ойнолуп келген. Анын бир топ чыгармасы, айрыкча «Мизанул Эвзани» музыка тарыхыбыз жагынан баалуу нерселерди камтыйт.

Алишердин китепканасында коптогон каллиграф, гравер жана сүротчу иштеген. Булардын ичинен Махмуд менен Юсуф Хераттагы миниатюраны кийин Түркстанда, Бесат болсо Тебризде Сафаби сарайында улантышкан. Эмир Темирдин небереси Байсунгурдун Байсунгур академиясы деп аталып калган. Хераттагы

чарбагы кандай роль ойносо, Навоинин да чарбагы убагында ошондой роль аткарган.

Кээ бироолор Алишер Навоинин заманындагы Херат миниатюрасында Италия искусствосундагы ренессанстын алгачкы жылдарына таандык салтык элементтер бар экенин айтышат. Навои озу да заманын кол онорчулору Кытай жана Европа улгулорунон колдонушканын айтат. Булактарда Херат жана Самарканда жашаган грекче такма аттуу бир нече киши жонундо айтылыт. Балким

Фатихтин

[\[3\]](#)

тушунда Стамбулга келген

италиялык корком онорчулор кыйыр түрдө Хератка да таасир тийгизгендир. Анткени булактарда 1494-жылы Хератка кээ бир европалыктар келгендиги билдирилет.

Урматтуу Ака, Алишер Навои жана чыгармачылыгы кандай таасир калтырган, мына ушул жонундо айтып берсениз?

Навои жогорку денгээлде ой жүгүртүүнүн жыйынтыгында жаралган коп сандагы чыгармалары аркылуу чагатай ырларын эн жогорку даражасына чыгарууда эле токтоп калбай, түркчөнүн жогорку маданият тили боло ала тургандыгын мыкты

мыкты

улгулору менен далилдеп Берген.

Негизинен Навои ишке ашырган эн олуттуу эмгек бул- озунын кажыбас жана алыстарга жеткен данкы менен чагатай тилин Эмир Темирдин тукуму окум сүргон мамлекетте гана эмес, Кашкардан Казанга, Тебризге жана Стамбулга чейинки бардык адабий чойролордо кадыр-баркка жеткириши. Навои чыгармалары Хорасандан ашып башка олколорго жайылганын, баш-оту менен берилип окулганын козунын тирүүсүндө коруп калды. Ферхат жана эч кандай ордосу болбогону менен туш-тарапка диванынын нускаларын жонотуп Кытай чегинен Тебризге чейин бардык түрк аймактарын каратып алганын жонун менен сыймыктанып сыймыктанып белгилейт. 16-кылымдан баштап Туркстан

жана Хорасанда, Индиядагы түрк сарайларында, Хорезм, Казан, Крым жана Азербайжанда Навоинин тили, б.а. чагатай тили жогорку маданий тил катары кабыл алынган. Навоинин кол жеткис идеал деп эсептелген чыгармаларын таануу адабий маданиятты толуктоо максатында коптогон создук, грамматика китептери жана антологиялар жазылган. Мунун натыйжасында осмондук жана азербайжан акындарынын

арасында Навоиге назире

[4]

жазуу модасы 19- кылымга чейин сүргөнүн көрүп отурабыз. Осмондук адабий чөйрөлөрдө Навоинин колдон колго өтүп окулган чыгармалары бат эле Бурсалы Ахмет паша сыяктуу назиречилерди таап алган. 16-кылымдан Танзиматка

[5]

чейин

коптгон Навоинин жактоочулары жана назиречилер өсүп чыккан.

Бир топ осмондук акын, алардын ичинен Недим жана Шейх калип сыяктуу белгилүү акындар Навоиге чагатай тилинде

назире жазышкан, ал тургай кээ бир чыгармаларын осмон

түркчөсүнө да которушкан. Крым канларынан болгон Гази Гераиндин да Навоини жактап, ага чагатайча

назире

жазышы, Явуз Султан Селим жана Седа Али Реистин чагатай тилинде

ыр жазышы чагатай тили жана адабияты бардык

түрк

аймактарында кандай мааниге ээ болуп калгандыгын көрсөтөт. Мунун баары Навоинин эмгегинин жана анын кучтуу инсандыгына болгон сый-урматтын өзүрү. Чыгыштын да, батыштын да китепканаларында

чыгармаларынын көп сандагы көчүрмөлөрүнүн бар болушу

анын абдан көп окулгандыгын далилдейт.

Алишер Навои мурунку, азыркы, батыш, чыгыш окумуштуулары тарабынан терең изилдоого алынып, өзү тууралуу көп жазуулар жазылган эн белгилүү түрк акыны.

Берген маалыматтар үчүн Анкара Университетинин тарых, тил жана география факультетинин орто кылым болумунун окутуучусу доцент доктор Исмаил Акага рахматыбызды айтабыз.

Сүйүктүү угармандарыбыз, «Түрк улуктары» аттуу сериябыздын Алишер Навои тууралуу бул болуму сонун чыкты. Келе жаткан апта дагы бир түрк улуу адамы жонундо көп салабыз деген ой-тилек менен коштошобуз. Саламатта калыңыздар.

Даярдаган: С. Сейфеттин Саглам

[1] диван- бир акындын рифмалары алфавит тартибинде жайгаштырылган ырлар жыйнагы

[2] месневи- эки сап уйкаш бейттерден турган ыр түрүндөгү чыгарма

[3] Фатих-мында Фатих Султан Мехмет(1430-1481) Осмон императордугунун жетинчи окумдары (башкаруу жылдары :1-жолу 1444-1446, 2-жолу 1451-1481).

[4] назире- кандайдыр бир белгилүү акындын стилине окшоштурулуп жазылган ыр

[5] Танзимат- мында Осмон Императордугундагы 1869- жылкы бийлик реформасы жана аны ишке ашыруу доору